

YAHUDİ ESKATOLOJİSİNDE ARMİLUS

MUHAMMED ALİ BAĞIR

ÖZET

Bütün semâvî dinler, evrenin yaratılışıyla ilgili çeşitli teoriler ileri sürdükleri gibi dünyanın son zamanlarında yaşanacaklar hakkında da bir takım kehanetlerde bulunmuşlardır. Bu kehanetlerin merkezi noktasında gelmesi beklenen bir kurtarıcı (Mesih) inancı bulunur. Kurtarıcının gelmesinden önce ve sonra yaşanacaklara dair kehanetler de bu inancın tamamlayıcı parçaları olmuştur

Araştırmamızın ana eksenini, Yahudilikte beklenen kurtarıcı Mesih'in gelmesinden hemen önce ortaya çıkacağına inanılan kötülük figürlerinden Armilus'tur. Asırlar boyunca sürgün hayatı yaşayan Yahudiler, kendilerine zulmeden çeşitli devletleri ya da komutanları başta Armilus olmak üzere çeşitli kavramlarla açıklamışlardır. Özellikle apokaliptik ve midraşik türde yazılmış eserlerde canlı bir şekilde tasvir edilen Armilus, Yahudilerin ahir zamandaki en büyük düşmanı olarak kabul edilir. Anlatımlara göre, olağanüstü güçlere sahip korkutucu bir görünümü olan Armilus, Yahudilere daha önceki dönemlerde hiç yaşamadıkları sıkıntılı bir dönem yaşatacak ve onlara zulmedecektir. Nihayetinde ise Tanrı, Mesih'i gönderip Armilus'u öldürmek suretiyle Yahudilere yardım edecektir. Böylelikle Yahudilerin asırlar boyunca bekledikleri kurtuluş dönemi başlayacaktır.

Araştırmamızda Armilus isminin kökeni ve onun çeşitli apokaliptik ve midraşik eserlerde nasıl ele alındığı üzerinde durulmuştur. Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yahudilik, Mesih, Armilus, Apokalips, Midraş.

ARMILUS IN JEWISH ESCHATOLOGY

ABSTRACT

All monotheistic religions propounded various theories about the creation of the world as they prophesied about the happenings at the end of the world. The belief in an expected savior (Messiah) is at the central point of these prophecies. The prophecies about the happenings appertaining to before and after coming of the savior are complementary parts of this belief.

The main axis of our research is Armilus who is one of the evil figure that is believed to occur immediately before the expected savior Messiah's coming in Judaism. Jews living in exile for many centuries identified the states and commanders that persecuted them with several concepts including initially Armilus. Armilus who was depicted vividly in particularly apocalyptic and midrashic types of written works is

considered to be as the biggest enemy of Jews at the end of the world. According to the narration, Armilus who has an extraordinary power and a frightening appearance, will give the Jews a hard time that they never had before and will persecute them. Eventually, God will help to the Jews by means of sending the Messiah to them and killing Armilus. By this way the salvation period that the Jews waited for centuries will begin soon.

In our research, we have focused on the origin of the name Armilus and how it was discussed in various apocalyptic and midrashich works. In the conclusion, an overall assessment are made.

Keywords: Judaism, Messiah, Armilus, Apocalips, Midrash.

Giriş

Çeşitli dînî literatürlerdeki evrenin, içindeki varlıkların ve özellikle de insanoğlunun yaratılışıyla ilgili bilgiler Dinler Tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir. Çünkü insanoğlu, içinde yaşadığı evrende nasıl var olduğunu öğrenmek ister. Aynı türden bir önem, dünyanın ve içindekilerin ne zaman ve ne şekilde son bulacağına dair bilgiler sunan dînî literatürler için de sözkonusudur. Gelecekte neler yaşanacağına dair öngörülerde bulunmak bütün semâvî dinlerde bulunan ortak özelliklerden biri olmuştur. Bu çerçevede, İslam’da gelecekte ortaya çıkacak kaoslar, iç savaşlar ve kıyamet öncesinde yaşanacaklara dair haberleri ve bunlara ilişkin literatürü ifade eden “fîten” ve “melâhim” terimi, Yahudi ve Hıristiyan literatüründe “apokaliptik” edebiyat olarak adlandırılmıştır. Ruhların ölümden sonraki durumları, dünyanın sonu, bu dönemde neler yaşanacağı ve yargılama günü hakkında yazılan eserler olarak bilinen apokaliptik literatüre dair bilgileri hem kutsal sayılan kanonik eserlerde hem de bunun dışında kalan apokrif eserlerde ve kutsal metinlerin yorumlarını ihtiva eden midraşik türdeki eserlerde görmek mümkündür.

Bu literatürün bir parçası olarak, dünyanın son zamanlarında, insanları içinde buldukları zor durumdan kurtaracağına inanılan bir kurtarıcının gelmesinden hemen önce, onları doğru yoldan saptırmaya çalışacağı kabul edilen ve olağanüstü güçlere sahip şeytânî bir varlığın zuhur edeceğine inanılır. İlâhî dinlerde kıyamet alâmetlerinden sayılan ve şeytânî veya yarı şeytânî yarı insanî bir varlığı ifade etmek üzere kullanılan bu figür, Hıristiyanlık’ta Mesîh’in ikinci gelişinden önceki muhalifi olan “Antikrist/Mesîh Karşıtı”, ve İslam’da Hz.İsâ’nın yeryüzüne inmesinden hemen önce ortaya çıkacak olan “Deccal” kavramlarıyla ifade edilmiş, Yahudilikte ise farklı dönem ve coğrafyalarda farklı isimlerle anılmıştır. Daniel kitabı yedinci bölümde “boynuz” ve bazı apokaliptik eserlerde “Belial”

kavramlarıyla ifade edilmiş, ayrıca dönemlerinde Yahudilere zulmeden IV. Antiochus, Caligula, Neron ve Pompey gibi bazı imparator ve devlet adamları da yaptıkları zulümler karşılığında Mesih Karşıtı olarak nitelendirilmişlerdir.¹ Dünyanın sonuna doğru ortaya çıkması, Yahudilere zulmetmesi, Tanrı'nın adını kirletmesi ve O'nun hükümlerine karşı çıkıp tüm kutsallara hakaret etmesi onun en genel özellikleri arasında sayılan bu Mesih Karşıtı varlık için Yahudi eskatolojisinde kullanılan bir diğer isim ise Armilus'tur. Araştırmamızda Armilus figürü üzerinde durulacaktır.

A. Kelimenin Kökeni ve Anlamı

Armilus, Yahudi eskatolojisinde dünyanın sonuna doğru geleceğine inanılan Davud'un neslinden olan Mesih'in² ortaya çıkmasından hemen önce zuhur edecektir. Armilus'un Mesih muhalifi olarak dünyaya geleceğine ve din ve Mesih karşıtlığı içinde bulunup Yahudilere belli bir süre zulmedeceğine inanılır.

Armilus kelimesinin kökeni hakkında farklı teoriler ileri sürülmüştür. Bunlardan en yaygın görüşe göre, Armilus kelimesi Roma'nın kurucusu olarak görülen efsanevi şahsiyet *Romulus*'tan gelir.³ Putperest bir kavim olarak Romalılar, Yahudilerin yaşadığı kutsal topraklarda hâkimiyet kurmuş, onlara işkence etmiş, mâbedlerini yıkmışlardır. Özellikle Büyük Yahudi İsyanı (M.S. 66-70), Bar Kohba İsyanı (M.S. 132-135) ve Roma'nın Hıristiyanlaşması sonrasında Yahudilere karşı büyük bir baskı uygulanmış, kendilerine karşı takınılan bu tavır neticesinde de Yahudiler Romulus tarafından kurulan Roma'yı geçici bir süreliğine belli bölgelerde başarı kazanacak, ancak Mesih'in gelişiyile tüm gücü sona erecek şeytânî bir krallık

¹ Cengiz Batuk, *Tarihin Sonunu Beklemek Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 272-282; Kürşat Demirci, "Deccal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. IX, İstanbul 1994, s. 67-69.

² Kurtuluşu başlatması beklenen asıl Mesih'in soyu Davud'a ve ondan da Yakup'un oğlu Yahuda'ya dayanır (II. Tarihler 2/1-16). Bu asıl Mesih'ten hemen önce Yusuf'un soyundan geleceğine inanılan başka bir Mesih daha vardır. Adı Nehemya b. Hoşiel b. Efrayim b. Yusuf'dur, ancak insanlar onu Yakup'un oğlu Yusuf'un soyundan gelen Mesih olarak bileceklerdir (Jacob Klatzkin, "Armilus", *Encyclopaedia Judaica (EJ)*, Vol. II, Second Edition, (Edi. in Chief Fred Skolnik, Executive Edi. Michael Berenbaum), Macmillan Reference, Detroit USA 2007, s. 474; Arthur Marmonstein, "The Doctrine of Redemption In Saadya's Theological System", *Saadya Studies: In Commemoration of the One Thousandth Anniversary of the Death of R. Saadya Gaon*, Ed. Erwin Isak Jacop Rosenthal, Manchester University Press, Manchester 1943, s. 117).

³ David Berger, "Three Typological Themes in Early Jewish Messianism: Messiah Son of Joseph, Rabbinic Calculations, and the Figure of Armilus", *Association for Jewish Studies (AJS) Review*, Vol. 10, No. 2, Autumn 1985, s. 157.

olarak görmeye başlamışlardır⁴. Bir diğer görüş ise, Armilus kelimesinin Yunanca *Eremolaos* (Hermolaos/Ermolaos) kelimesinden geldiğidir. *Bir milleti yok eden, yıkan, ortadan kaldıran* anlamına gelen bu kelime, Yahudilere karşı düşmanlık yapan kimselere verilen Yunanca kelimenin İbranî diline dönüştürülmüş şeklidir.⁵ Ayrıca, Armilus kelimesinin Mecûsîlikte iyilik gücü Ahura Mazda'nın (Hürmüz) karşıtı olan kötü gücü ifade etmek üzere Angra Mainyu ile eş anlamlı olarak kullanılan *Ehrimen* kelimesinden de türemiş olabileceğini ileri sürenler de vardır⁶.

Armilus hakkındaki bilgiler başlıca şu kaynaklara dayandırılır: *Sefer Zerubbavel*, *Midraş va-Yoşa*, *Nistarot şel Rabbi Şimon b. Yohay* ve *Otôt ha-Mašiah*. Ayrıca, Saadia Gaon'un (882-942) *Kitâb'ul Emânât ve'l 'İtikâdât* adlı eserinde de Armilus hakkında bilgi verilmektedir. Bu kaynaklar ve Armilus hakkında verdikleri bilgiler değerlendirilecektir.

B. Sefer Zerubbavel (Zerubbabel'in Kitabı)

Sefer Zerubbavel (Zerubbabel'in Kitabı), M.S. 629-636 yılları arasında Filistin'de yazılmış, Armilus hakkında bilgi veren en erken kaynaklardan biridir. Esere göre Armilus, Yusuf'un soyundan gelecek Mesih'le savaştacak, onu öldürüp Kudüs'ü ele geçirecek, Yahudilere zulmedecek ve sonunda da Davud'un neslinden gelecek asıl Mesih tarafından öldürülecektir. Eser Ortaçağ Yahudi âlimlerinin Mesih konusundaki görüşlerini etkilemesiyle de bilinen bir eserdir.⁷

M.S. VII. yüzyılın başlarında, yaklaşık olarak üç yüz yıldır Hıristiyanların kontrolü altında olan Kudüs, daha doğudan gelen Pers Sasani İmparatorluğunun tehdit alanına girer. Bizans-Sasani çekişmesinin bir uzantısı olarak ve Yahudilerin de destek vermesiyle 614 yılında Sasanilerin hâkimiyetine geçen Kudüs, 628 yılında tekrar Bizans topraklarına katılır. Kudüs 638 yılında Müslümanlar tarafından alınmıştır.

Sefer Zerubbavel, yedinci yüzyılın ilk yarısında yazılmış, Hıristiyan Bizans krallar ile Pers kralları arasındaki güç mücadelesinden bahsederek Yahudilerin Mesihî beklentileri hakkında bilgi veren apokaliptik bir eserdir. Perslerin Kudüs'e sahip olmak için Bizans'la savaşı, bölgede yaşayan

⁴ Klatzkin, *agm*, s. 474; Joseph Dan, "Armilus: The Jewish Antichrist and The Origins and Dating of Sefer Zerubbavel", *Toward the Millennium: Messianic Expectations from the Bible to Waco*, Ed. Peter Schäfer ve Mark Cohen, Brill Publishing, Leiden 1998, s. 80.

⁵ Berger, *agm*, s. 159.

⁶ Eric Stave, "Ahriman", *The Jewish Encyclopedia (JE)*, Vol. I, Funk and Wagnals Company, New York 1905, s. 296.

⁷ Abba Hillel Silver, *A History of Messianic Speculation in Israel: From the First Through the Seventeenth Centuries*, The Macmillan Company, New York 1927, s. 49.

Yahudiler arasında Mesîh'in gelmesi ve kurtuluş çağının başlamasıyla ilgili beklentiyi harekete geçirmiştir. Eser, bu beklentinin bir yansımasıdır.⁸

1. Sefer Zerubbabel'de Geçen Armilus Figürü

Yahuda'nın yöneticisi Şealtiel'in oğlu Zerubbabel⁹, Bâbil'de Kebar Nehri'nin¹⁰ kenarında birgün Rabbe ibadet ederken bir vizyon (ru'yet) görür. Bir rüzgâr onu bulunduğu yerden alır ve doğruca Ninova şehrine götürür. Zerubbabel, orada düşkün ve perişan bir halde bulunan bir adam görür ve onunla konuşur. Bu konuşma neticesinde adamın Davud'un neslinden gelecek Mesîh olduğunu ve dünyanın sonuna doğru ortaya çıkacağı vakte kadar orada yaşayacağını öğrenir. Mesîh'e İsrail'in geleceği ve kurtuluş vakti hakkında sorular sormak istediğinde hemen onun yanında bir melek (Mikail-Metatron¹¹) zuhur eder ve soruları kendisine sormasını ister. Bu noktadan sonra Zerubbabel İsrail'in kurtuluşu, Mesîh'in geliş zamanı ve o dönemde yaşanacaklar hakkında çeşitli sorular sorar ve Mikail de bu sorulara oldukça detaylı cevaplar verir. Mikail'in anlattıkları arasında konumuz itibarıyla bizi ilgilendiren onun Armilus hakkında verdiği bilgilerdir. Mikail'in anlattıkları arasında Armilus hakkında verdiği bilgiler de vardır.

Mikail, Davud'un neslinden olan Mesîh geldiğinde Zerubbabel'in hemen onun arkasında olacağını, her ikisinin beraberlerinde bulunan kuvvetlerle şeytanın oğlu olan ve taştan bir heykelin soyundan gelen Armilus ile savaşıacaklarını ve kendisinin de bu savaşta onlarla beraber olacağını haber verir.

Yine, Mikail Zerubbabel'e Ninova şehrinde bulunan mermerden yapılmış ve oldukça güzel ve etkileyici bakire bir genç kız heykeli gösterir. Bu heykelin şeytan olarak tasvir ettiği Belial'in eşi (karısı) olduğunu, Belial'in onunla ilişkiye girmesi neticesinde Armilus isminde insanlığı tahrip edecek ve egemenliği dünyanın bir ucundan diğerine uzanacak bir kişinin doğacağını söyler. Mikail'e göre Armilus'un on işareti olacaktır: Putlara tapacak, yalan söyleyecek, kendisine inanmayanları öldürecek, kendisine bağlı on kral ve büyük bir ordusu olacak, bu orduyla kutsal değerlere ve insanlara saldırıp büyük bir kıyım yapacak. Tüm insanlara egemen olup yeryüzündeki krallıkları hâkimiyeti altına alacaktır. Tanrı'nın yasakladığı puta tapıcılığı tüm dünyaya yaymaya başlayacaktır. Putlar adına kurbanlar kesilmesi için dört

⁸ Martha Himmelfarb, "Sefer Zerubbabel", *Rabbinic Fantasies: Imaginative Narratives from Classical Hebrew Literature*, Ed. by David Stern and Mark Jay Mirsky, Yale University Press, First Edition, 1998, s. 67-70; Martha Himmelfarb, *The Apocalypse: A Brief History*, Wiley-Blackwell, Oxford 2010, s. 118-119.

⁹ Anlamı Babil'de/sürgünde doğmuş olan demektir.

¹⁰ Bugünkü Habur nehri.

¹¹ Eserin yazarı bu ikisinin aynı melek olduğunu savunur.

adet sunak inşa edecektir. Onun hâkimiyeti zamanında tüm yeryüzünde hayvanlar ve insanlar kırk gün sürecek büyük bir kıtlık ve susuzluktan kıvranacaklar, ekme tuzlu mercimekten yapılacak, karın doyurmak için ağaç kökleri, dalları ve çalı çırpılar toplanacaktır. Yanında taşıdığı büyük taşın heykele bütün milletlerin tapınmasını isteyecek, onlar da bu heykele tütsüler yakıp kurbanlar sunacaklar ve şaraplar akıtacaklardır. Tapınmayı ve sunular sunmayı reddedenler büyük işkencelerle öldürülecektir. Heykel o kadar güzel, parlak ve etkileyici bir görünümde olacaktır ki hiç kimsenin ona bakmaya bile gücü yetmeyecektir.

Armilus'un fiziki görünümünde öne çıkan onun saçlarının altın renginde (sarışın) ve kafasından ayak parmaklarına kadar tüm bedeninin yeşil renginde olmasıdır. Yüzü bir karış genişliğinde, gözleri çukur ve iki kafası (boynuz) olacak, onu gören herkes korkudan titreyecektir.

Asıl Mesih'in gelmesinden önce ortaya çıkacak Yusuf'un soyundan olan Mesih'i (Nehemya ben Hoşiel) ve beraberindeki birçok önemli insanı öldürecek, İsrailoğullarının büyük bir kısmını ortadan kaldırıp, geriye kalanları da üç grup halinde çöle sürgüne gönderecektir. İsrailoğulları arasında daha önceden hiç yaşanmamış derecede büyük bir sıkıntı ve acı yaşanacak, İsrailoğulları Armilus'tan kaçabilmek için yüksek tepelere, dağlara ve mağaralara sığınacaklar ancak ondan saklanamayacaklardır. Dünyanın diğer milletleri Armilus'un egemenliğini kabul edip dalalete düşecekler, ancak İsrailoğulları Armilus'u kabul etmeyecektir. Nehemya ben Hoşiel'in öldürülmesinden sonra İsrailoğulları kırk bir gün boyunca büyük bir şaşkınlık ve keder içinde yas tutacak, onun cesedi Kudüs'ün şehir duvarlarında asılı kalacaktır. Ancak herhangi bir yırtıcı kuş ya da hayvan ona dokunmayacaktır.

Mikail, Zerubbabel'e son zamanlarda yaşanacaklar hakkında bunları anlatınca Zerubbabel ağlamaya başlar ve ardından da dua eder. Melekle tekrar karşılaştığında İsrailoğullarının kurtuluşu hakkında sorular sorar. Mikail, İsrailoğullarının yaşadığı büyük acıdan dolayı Rabbin onlara Davud'un neslinden olan Mesih'i (Menahem ben Amiel) göndereceğini söyler. Mesih, Armilus'un saldırılarından kaçabilmiş çok az sayıdaki İsrailinin arasından aniden ortaya çıkacak ve onlara beklenen Mesih olduğunu söyleyecektir. İsrailoğulları, oldukça perişan bir görünümü olan bu kimsenin iddiasını dikkate almayacaktır. Ancak o, Kudüs'ün kapılarına gidecek, orada bulunan annesiyle buluşup ondan mucizevî güçlere sahip âsâyı alıp Mesih dönemi başlatacaktır. İlk olarak Yusuf'un neslinden olan Mesih (Nehemya ben Hoşiel) dirilecek ve tüm İsrailoğulları Menahem ben Amiel'in beklenen Mesih olduğuna inanacaktır. Ardından da asıl Mesih, Nehemya ben Hoşiel ve İlyas peygamber biraraya gelecekler ve Rabbin daha önceden kutsal kitabında haber verdiği kehanetlerin gerçekleşmesini sağlayacaklar. İsrailoğullarından,

Armilus'un zulmünden kaçarak denizde boğulan binlerce insan tekrar dirilecek. Bu olay kurtuluş vaktinin başladığını gösteren bir işaret olacaktır.

Mikail, Zerubbabel'e Mesih'in gelişiyle yaşanacak farklı birçok kehanetten bahseder. Mesih ve beraberindekiler düşmanlara karşı savaşırlar ve nihayetinde Mesih, Armilus'un ağzına ve burun deliklerine nefesini üfleme suretiyle onu yok edecektir. Ardından da İsrail'in önde gelenleri hâkimiyeti ele alacak ve İsrailoğullarının kurtuluşu böylece gerçekleşecektir.¹²

C. Midraş va-Yoşa (Kurtuluşla İlgili Bir Midraş)

Midraş va-Yoşa, İsrailoğullarının Mısır esaretinden kurtulup Kızıldeniz'in karşı kıyısına çıkması ve düşmanların Yehova tarafından yok edilmesi olaylarının ardından İsrailoğullarının kurtuluş şarkısı (ya da deniz şarkısı) söyledikleri Çıkış 15/1-18 arasında bulunan ifadelerin midraşik türde yazılmış bir yorumudur.¹³ XI. ya da XII. yüzyılda redakte edildiği¹⁴ düşünülen bu eserin ismi Çıkış 14/30'da geçen "*Rab o gün İsraililer'i Mısırlular'ın elinden kurtardı (vayoşa)*" ifadesine dayanır.¹⁵ Armilus'tan bahsetmesi açısından önemlidir.

1. Midraş va-Yoşa'da Geçen Armilus Figürü

Eserin girişinde Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İshak'ı kurban etmesi ve bu olayın öncesi ve sonrasında yaşananlar anlatılmaktadır. Daha sonra, Hz. Musa'nın İsrailoğullarını Kızıldeniz'in karşısına geçirmesi olayının anlatıldığı Çıkış 14/15 ve sonrasında ilgili yorumlar yer alır. Özellikle, Çıkış 15/16'de geçen "*Korku ve dehşet düşsün üzerlerine, Büyük Gücün karşısında donakalsınlar taş gibi. Halkın geçene kadar ey Rab; kendine edindiğin bu halk geçene kadar*" ifadelerini ele alan eser, Hz. Musa'nın bu sözlerden yola çıkarak Tanrı'dan Mesih'in geldiği günlerde de İsrailoğullarına yardım etmesini, onları korumasını diler.¹⁶ Ardından da tüm İsrailoğullarının farklı bölgelerden kutsal topraklara (Kudüs) gelmesi ve orada esenlik içerisinde yaşamaları için Tanrı'ya dua eder (Çıkış 15/17 "*Getirip diyeceksin onları sahip olduğu dağa (ki burayı) barınağına temel olarak belirledin ey Rab ve burada ey Efendim*

¹² "Sefer Zerubbabel" için yararlandığımız eserler John C. Reeves, *Trajectories in Near Eastern Apocalyptic: A Postbiblical Jewish Apocalypse Reader*, Society of Biblical Literature, USA 2005, s. 51-66; Michel Sacramento, *Three Apocalypses of the Early Muslim Period in the Context of Confrontations*, (Cardiff University Ph.D. Thesis), UK 2005, s. Appendix 3, I-IX (Translation of The Apocalypse of Zerubbabel); Himmelfarb, *Sefer Zerubbabel*, s. 71-81.

¹³ Rachel S. Mikva, *Midrash Vayosha and The Development Of Narrative In Medieval Jewish Exegesis*, (The Graduate School of The Jewish Theological Seminary, Ph.D. Thesis), USA 2008, s. 1.

¹⁴ *Age*, s. 22-24.

¹⁵ Moshe David Herr, "Midrashim, Smaller", *EJ*, Volume XIV, s. 189.

¹⁶ Mikva, *age*, s. 239.

mabet kurdu Ellerin)¹⁷ Eserde, Hz. Musa'nın Çıkış 15/18'de geçen “*Rab ebediyyen hüküm sürecektir*” ifadesinin yorumuna da yer verilir. Hz. Musa, İsrailoğullarına yönelik olarak onların bu dünya hayatında Tanrı'nın onlar için yarattığı birçok mucizeye ve harikulade işlere tanık olduklarını, birçok savaş ve acıyı tattıklarını ancak sonraki hayatta bu tür savaşların, acı ve ızdırabın, şeytan ve şeytanî düşüncelerin olmayacağını haber verir. Hz. Musa'nın haber vermesine göre, Mesih'in gelmesine yakın zamanlarda İsrail topraklarında Gog ve Magog ortaya çıkacak, yanlarına aldıkları yetmiş bir milletten oluşan orduyla herhangi bir yöneticisi olmayan ve yabancı milletlerin saldırılarından emin bir şekilde yaşamlarını sürdüren İsrailoğullarına saldıracaktır. Başta Kudüs olmak üzere tüm İsrail topraklarına saldırarak olan Gog, Firavun'u sadece erkekleri öldürme emrini vermesinden dolayı aptal olarak nitelendirir. Aynı şekilde Balak'ı ahmak, Haman'ı ise deli olarak görür. Çünkü, Balak Yehova'nın İsrailoğullarını kutsal saydığını gözardı ederek onları lanetlemeye kalkışmış, Haman ise Yehova'nın onları her halükârda kurtaracağını dikkate almaksızın öldürmeye çalışmıştır. Gog, ilk olarak İsrailoğullarının ilahıyla savaşacağını, ardından da İsrailoğullarını ortadan kaldıracağını söyler.

Gog'un bu şekilde hareket etmesi üzerine, tıpkı Zekeriya 14/12'de (*Yeruşalim'e karşı savaşan bütün halkları Rab şu belayla cezalandırarak: Daha sağken bedenleri, gözleri, dilleri çürüyecek*) geçtiği gibi Tanrı onun ve destekçilerinin üzerine gökten dolu yağdıracak ve onlar arasında veba hastalığını çıkaracaktır. Eserde, Gog'tan sonra İsrailoğullarına savaş açacak diğer kimsenin Armilus olduğu belirtilir. Hz. Musa, İsrailoğullarına bu konuda açıklama yaparken Armilus'un sert yüzlü, kel, bir gözü küçük diğeri oldukça büyük, bir kolu kısa diğeri ise beş karış uzunluğunda olan acımasız bir kral olduğunu bildirir. Ayrıca, yüzünde cüzzam hastalığı olacak ve sağ kulağı kapalı sol kulağı ise açık bir şekilde bulunacaktır. İnsanlardan biri ona iyi/pozitif/olumlu şeyler söylediğinde sağ kulağını; kötü/negatif/olumsuz şeyler söylediğinde ise sol kulağını uzatacaktır. Üç ay boyunca Kudüs'e saldırarak, İsrailoğullarına zulmedecek ve orada bulunan Yusuf'un soyundan gelen Mesih'i öldürecektir. Daha sonra da Davud'un neslinden olan asıl Mesih göğün bulutları arasından normal bir insan şekliyle gelecek, kendisine egemenlik, yücelik ve krallık verilecek ve Armilus'u nefesiyle öldürecektir. Armilus'un öldürülmesinden sonra dünyanın farklı bölgelerinde dağınık bir şekilde yaşayan İsrailoğulları Kudüs'te, kutsal topraklarda toplanacak ve yaklaşık olarak iki bin yıl sürecek huzurlu bir dönem geçirecektir. Ardından da kıyamet kopacak ve yargılama dönemi başlayacaktır.¹⁸

¹⁷ *Age*, s. 243.

¹⁸ “Midraş va-Yoşa” için yararlandığımız eserler Mikva, *age*, s. 245-255; Reeves, *age*, s. 172-179.

D. Nistarot Şel Rabbi Şimon b. Yohay (Rabbi Şimon b. Yohay'ın Gizemleri)

Rabbi Şimon b. Yohay, M.S. II. yuzyılın ortalarında Filistin bŐlgesinde yaşamış, meŐhur Yahudi din adamı Rabbi Akiba'nın Őğrenciliđini yapmış bir *tannadır*.¹⁹ SŐzlerinin ve gŐrüşlerinin bir kısmı Talmud'da da bulunan Rabbi Şimon, Roma devletinin Yahudilere yaptığı baskıya boyun eğmemesi, kŐltür ve medeniyetini kabul etmemesiyle tanınır. Zohar kitabının yazarı olduğu dŐŐünŐlmektedir. Rabbi Şimon, Roma'nın hâkimiyetini reddetmesinden dolayı on ũç yılını bir mağarada geçirmıŐ, mağarada kaldığı dönemde kendisine dŐnyanın son zamanlarıyla ilgili bir takım ru'yetler ulaşmıştır. Eserde bu ru'yetlerden bahsedilmektedir.²⁰

Eserin içeriğinden ve verdiği haberlerden, Emevilerin çŐküş ve Abbasilerin kuruluş dönemlerinde yaşamış bir yazar tarafından, Mesihî beklentilerin Rabbi Şimon'un ru'yetlerinde de haber verildiğini ortaya koymak için Rabbi Şimon'a atfedilerek kaleme alındığı anlaŐılmaktadır.²¹

1. Nistarot Şel Rabbi Şimon b. Yohay'da Geçen Armilus Figürü

Eserin hemen girişinde, Rabbi Şimon'un Roma kralı Sezar'ın baskısından kaçıp Galile mağaralarına sığındığı ve orada kırk gŐn ve geceyi ibadetle geçirdikten sonra *Her Şeye Egemen Rabbim, daha ne zamana dek halkının dualarına ateş pŐskũreceksin* diyerek Rabbine bu baskının ne zaman sonlanacağını Öğrenmek için dua ettiği anlatılır. Ardından da bu eserde anlatılacak olan ru'yetlerin Rabbin bu duaya karŐılık vererek ona dŐnyanın sonuna doğru yaşanacaklar hakkında verdiği bilgiler olduğu sŐylenir. Buna göre, dŐnyanın sonuna doğru, İsmailoğulları (İslâm) Edom'a (Roma/Bizans) karşı ũstŐnlük kurarak kutsal toprakları ele geçirecek, orayı muhteŐem bir Şekilde yeniden imar edecektir. Özellikle İsmailoğullarının ikinci kralı (Hz. Őmer) KudŐs'ũ alacak, Tapınak Dağı'nda bulunan kayanın (Muallak TaŐı) ũzerine bir ibadet mekanı inşa edecek ve etrafını temizletecektir.

Rabbi Şimon, daha sonra Emeviler dŐneminde yaşamış çeşitli halifeler ve yapacakları hakkında bilgi verir. Son Emevi halifesi II. Mervan dŐneminde

¹⁹ Tanna (çoğulu Tanna'im), MiŐna'nın yazıldığı ve kaydedildiği zamanlarda, Yazılı Torâ hakkındaki açıklamaları tekrarlayan Őğretmen anlamına gelen Aramice *Tanna* (תנא) kelimesinden gelir. Tanna (yani bu iŐi yapan Őğretmen), Őğrendiklerini hem pekiŐtirmek hem de başkalarına aktarmak ve Őğretmek için tekrarladıklarından dolayı bu isimle çağırılmıŐlardır. M.S.10 ile M.S.220 yılları arasında yaŐamıŐlardır (Mehmet Sait Toprak, *Talmud ve Hadis KarŐılaŐtırma Bir Araştırma*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 180-182).

²⁰ İsrail Burgansky-Stephen G. Wald, "Simeon Bar Yohai", *EJ*, Volume XVIII, s. 593-594; Max Seligsohn, "Simeon ben Yohai", *JE*, Vol. XI, s. 359-362.

²¹ Simon Dubnov, *History of Jews, Volume 2: From the Roman Empire to the Early Medieval Period*, Translated by Moshe Spiegel, A. S. Barnes and Co. Inc., USA 1968, s. 337-338.

büyük karışıklıklar çıkacağını, onun bu sıkıntılarla başedemeyeceğini ve nihayetinde İsmailoğulları krallığının yıkılacağını söyler. Ardından da Filistin toprakları dokuz aylığına Edom krallığının hâkimiyeti altına girecektir. Dokuz ay sonra, Yusuf'un soyundan olan Mesih gelecek, İsrailoğullarını Kudüs'te toplayacak, Tapınağı yeniden inşa edip sunaklarda Yehova'ya kurban sunacaktır.

Yusuf'un soyundan olan Mesih'in bu yaptıklarının ardından şeytanî ve acımasız bir kral olan Armilus gelecektir. Armilus kel, küçük gözlü, alında cüzzam hastalığı olan, sağ kulağı kapalı ve sol kulağı açık olan bir insandır. İnsanlardan ona hikmetli şeyler söylemek isteyeneye sağ kulağını, kötü şeyler söylemek isteyeneye de sol kulağını uzatır. Şeytan ile taştan bir heykelin soyundan gelen Armilus, Kudüs'ü ele geçirecek ve orada bulunan Yusuf'un soyundan gelen Mesih'i doğu kapısı girişinde öldürecek. İsrailoğullarını çöle sürgüne gönderecek, orada hiçbir yiyecek ve içecek bulamayan İsrailoğulları çalı çırpının kökleriyle beslenmeye çalışacaklardır. Kırk beş gün sürecek bu acı ve ızdırap dolu günlerin sonunda Rab onlara Davud'un soyundan olan asıl Mesih'i gönderecek, ancak onlar asıl Mesih'i tanımayacaklar ve hatta onu taşlamak isteyeceklerdir. Asıl Mesih'in öldürüldüğünü ve bir daha herhangi bir Mesih gönderilmeyeceğini iddia ederek onun bir yalancı olduğunu söyleyip, kılık kıyafetiyle dalga geçecekler ve onu aşağılayacaklardır. Bunun üzerine Davud'un soyundan gelen bu asıl Mesih ortalıktan çekilecek ve İsrailoğullarından uzaklaşacaktır. İsrailoğulları, başlarına gelen bu felaketten dolayı Tanrı Yehova'ya sıkıntılardan kurtarması için o kadar çok dua edecekler ki sonunda Rab, Mesih'in tekrar ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Mesih de, tıpkı Yeşaya 11/4'de belirtildiği gibi (...kötüyü dudaklarının soluğu ile öldürecek) Armilus'a yaklaşacak ve nefesini üflemek suretiyle onu öldürecek.²²

E. Otôt ha-Mašiah (Mesih'in Alâmetleri)

Yazarı belli olmayan bu apokaliptik eserin tam olarak ne zaman kaleme alındığı da bilinmemektedir. Ancak, içeriğinden, M.S. III. yüzyıl ile VI. yüzyıl arasında yazıldığı ve Roma'nın Yahudilere uyguladığı baskıya bir cevap olduğu düşünülmektedir. Dünyanın sonuna doğru yaşanacağına inanılan on olağanüstü durumdan bahsetmesi, Mesihî beklentiyi yansıtması ve İsrailoğullarının dünyanın son zamanlarındaki en büyük düşmanı olarak gördüğü Armilus'tan bahsetmesi açısından önemlidir.²³

²² "Nistarot ŧel Rabbi ŧimon b. Yohay" için yararlandığımız eser Reeves, *age*, s. 78-86.

²³ Marius Nel, "The Signs of the Messiah ('Otot Hamashiach) and Jewish Apocalypticism", *The Journal of Early Christian History*, Volume 2, Issue 2, 2012, s. 64-69.

1. Otôt ha-Maşiah'ta Geçen Armilus Figürü

Eserde, Mesih'in geliş zamanı ve öncesinde yaşanacağı düşünülen on olay üzerinde durulur. Yahudi gibi görünüp aslında din değiştirmiş üç kral, İsrailoğullarını saptıracak ve onların mürted olup yanlış inançlara girmelerine neden olacaktır. Uzak diyarlardan gelen korkunç görünümlü insanlar bütün dünyada terör estirecek, birçok insanı öldüreceklerdir. Tanrı dünyaya öldürücü ve salgın hastalıklar gönderecek, güneş ışığının etkisi son derece yüksek olacak ve her gün Yahudi olmayanlardan milyonlarca insan ölecektir. İsrailoğullarının günahkârları da aynı felaketlerle karşılaşacaklar, ancak salih ve dindar olanlar bu musibetlerden kurtulacaklardır.

Mesih'in gelmesinden önceki alâmetlerden biri de Tanrı'nın, Roma'nın tüm dünyaya egemen olmasını sağlamasıdır. Roma'yı yönetecek son kral dokuz ay boyunca krallık yapacak, dünyanın birçok bölgesini yakıp yıkacak, İsrailoğullarına zulmedip onlara ağır vergiler yükleyecek. Kralın verdiği çeşitli emirler onlara çok sıkıntılı zamanlar yaşatacak ve bu durum onları toplu olarak yok edilmenin eşiğine getirecek. Tüm bunlar yaşanırken onlara yardım edecek hiçbir kimse de olmayacaktır.

Tam da bu sıkıntılı dönemde Rab, Yusuf'un soyundan gelen Mesih'i (Nehemya ben Hoşiel) gönderecek, dünyanın dört bir tarafında bulunan Yahudilerin bir kısmı onun etrafında toplanacak. Nehemya ben Hoşiel, Roma'nın bu son zalim kralına karşı savaşıp kralı ve destekçilerini öldürecek, hüküm sürdükleri toprakları tahrip edip krallık sarayında bulunan Tapınağa ait bazı parçaları ele geçirecek. Kudüs'e gelecek ve onun ortaya çıktığını duyan Yahudiler akın akın Kudüs'te toplanacaklardır.

Mesih'in gelmesinden önceki alâmetlerden en önemlisi, bir heykelden Armilus'un ortaya çıkmasıdır. Roma'da, genç ve güzel bir bekâr kıza benzeyen, Tanrı'nın şekillendirdiği bir mermer heykele, oradaki putperestlerden bir kısmı cinsel ilişkide bulunurlar. Tanrı, bu putperestlerin heykelin içine bıraktıkları spermelerini muhafaza eder. Heykel bir anda ikiye ayrılır ve içinden bir insan suretinde varlık ortaya çıkar. Yahudi olmayanların "Antikrist" olarak çağırdıkları şeytan Armilus ismiyle bilinecek olan bu varlık, yaklaşık olarak beş metre uzunluğunda bir metre genişliğinde olacak. Çukurumsu ve kanlanmış olan iki gözünün arasında bir karış boşluk bulunan, saçları altın renginde, ayak tabanları ise yeşil olan Armilus, ortaya çıkışından hemen sonra kendisinin Mesih ve Tanrı olduğunu ilan edecek. Başta Romalılar olmak üzere tüm dünya onun Mesih olduğunu kabul edeceklerdir.

Armilus, Kudüs'teki İsrailoğullarının başında bulunan Nehemya ben Hoşiel'i çağırıp Tevrat'ı getirmesini ve kendisini Tanrı olarak kabul etmelerini isteyecektir. Nehemya ben Hoşiel, otuz bin savaşçıyla beraber Armilus'un yanına gidecek, onunla savaşacak ve otuz bin savaşçısıyla

Armilus'un iki yüz bin adamını öldürecek. Bunun üzerine Armilus, tüm gücüyle İsrail'deki "Hüküm Vadisi"nde saldırıacak. İsrailoğulları her ne kadar Armilus'un ordusuna çok zarar verecek olsalar da Nehemya ben Hoşiel'in öldürülmesine engel olamayacaklar ve savaşı kaybedeceklerdir. Yahudiler dünyanın her neresinde bulunurlarsa oradan kovulacaklar, yersiz ve yurtsuz bir şekilde yaşamlarına devam ederlerken daha önce hiç yaşamadıkları büyük bir sıkıntı çekeceklerdir. Hakiki iman sahibi Yahudiler çöllere çekilecek, Nehemya ben Hoşiel'in ölümüyle hayal kırıklığına uğrayan ve kurtuluşun asla gerçekleşmeyeceğini düşünen şüphe içindekiler ise putperestlerin arasına döneceklerdir. Salih ve dindar Yahudilerin çöllerdeki bu hayatı kırk beş gün sürecek. Bu sürede onlar çalılarını dallarını ve yapraklarını yiyecek kadar büyük sıkıntılar yaşayacaklardır.

Kırk beş günün sonunda Rab, Davud'un soyundan gelecek olan asıl Mesih'i ve İlyas peygamberi çölde yaşayan Yahudilere gönderecektir. Onlar, asıl Mesih'in ve İlyas peygamberin gelişiyle Rabbin kendilerine vaad ettiği kurtuluş döneminin başladığını anlayacaklar ve O'na şükredecekler. Mesih'in etrafında biraraya gelip doğruca Kudüs'e gidecekler ve Tapınağın kalıntıları arasında oturacaklar. Olanları duyan Armilus ise tüm kuvvetiyle Kudüs'e saldırıacaktır. O gün Rab savaşa bizzat müdahale edecek, tıpkı Çıkış 14/13'de anlatıldığı gibi İsrailoğullarına yerlerinde durmalarını söyleyecek. Rab onlar için savaşı, Armilus'un orduları üzerine coşkun yağmur, iri dolu taneleri, ateş ve kükürt yağdıracak. Armilus öldürülecek, ordusu da bu savaşı kaybedecektir.

Armilus musibetinden sonra Kudüs'teki İsrailoğullarının mezarları açılacak ve Rab ölülerini başta Nehemya ben Hoşiel olmak üzere diriltecek ve böylece kurtuluş dönemi başlayacaktır.²⁴

F. Saadia Gaon ve Kitâbu'l Emânât ve'l 'İtikâdât

Saadia Gaon (Sa'id b. Yusuf el-Feyyûmî), 882-942 yılları arasında yaşamış, Bağdat'taki Sura Talmud Akademisinde başkanlık yapmış ve başta *Kitâbu'l Emânât ve'l 'İtikâdât* olmak üzere farklı alanlarda onlarca eser kaleme almış önemli bir Yahudi kelimci, müfessir ve hukukçudur. Ömrünü Rabbânî Yahudiliği anlatmak, muarızlarına karşı savunmak ve Yahudilerin imânî olarak kabul ettikleri tüm esasların aklî olarak da kabul edilebilir esaslara dayandığını ispatlamaya çalışmakla geçirmiştir. Yahudi dinî esaslarını ilk defa rasyonalize etmeye çalıştığı için Ortaçağ Yahudi Felsefesinin başlangıç noktasını oluşturmuştur. 933 yılında kaleme aldığı başyapıtı *Kitâbu'l Emânât ve'l 'İtikâdât*'taki temel amacı Yahudiliğe ait

²⁴ "Otôt ha-Mašiah" için yararlandığımız eserler Nel, *agm*, s. 70-73; Reeves, *age*, s. 121-129.

prensipieri açıklamak ve bu prensiplerin doğru ve hakiki oluşlarını hem aklî hem de naklî esaslarla ortaya koymaktır.²⁵

1. Kitâbu'l Emânât ve'l 'İtikâdât'ta Geçen Armilus Figürü

Saadia Gaon, Mesîh'in gelmesinden hemen önce ve Mesîhi dönemde yaşanacaklar hakkında bilgi verirken, özellikle Talmud ve Tanah'ın çeşitli bölümlerinden yaptığı çıkarımlarla Mesîhî dönemin başlamasından önce ve başladıktan sonra yaşanacak olaylar hakkında çeşitli öngörülerde bulunur.²⁶

Yaşanacak ilk hadise, İsrailoğullarının sürgün hayatı yaşayacak olmalarıdır. Mesîhî dönemin başlamasının iki şartından biri olan “tövbe ve pişmanlığın” yerine getirilmemesi, ikinci şart olan “belirlenen vaktin” beklenmesini gerektirecektir. Ancak, Saadia'ya göre, belirlenen vakit geldiği halde şayet İsrailoğulları hâlâ tövbe ve pişmanlık içinde değiller ise bu durumda Allah İsrailoğullarına o kadar şiddetli bela ve musibetler yağdıracak ki onlar kesin bir şekilde tövbe edecekler ve pişmanlık içinde Allah'a yalvaracaklar. Onların bu kesin tövbeleri Allah tarafından kabul edilecek ve ancak bu sayede kurtuluş dönemi başlayacaktır.²⁷

Son dönemlerle ilgili en önemli alâmet, Yusuf'un soyundan gelecek bir Mesîh'in ortaya çıkmasıdır. Rahel'in soyundan olan bu Mesîh, Celile Dağı tarafında ortaya çıkacak, Yahudileri etrafında toplayacak.²⁸ Saadia, Yusuf'un soyundan gelmesi beklenen bu Mesîh'in gelişinin şarta bağlı olarak gerçekleşeceğini savunmaktadır. Geldiği zaman, Davud'un soyundan gelecek olan asıl Mesîh'in gelişini haber verme ve onun için uygun koşulları oluşturma fonksiyonunu yerine getirecektir. Malaki 3/1 pasuğunu da görüşünün delili olarak gösterir: “*İşte habercimi gönderiyorum. Önümde yolu hazırlayacak*”²⁹

Yusuf'un soyundan gelecek bu Mesîh, Romalılar tarafından alınan Kudüs'ü zaptedecek ve belli bir süre etrafında bulunan destekçileriyle beraber burada yaşayacaktır.³⁰ Daha sonra, Kudüs'te yaşayan Yusuf'un soyundan

²⁵ Saadia Gaon'un hayatı, eserleri ve Kitâbu'l Emânât ve'l 'İtikâdât hakkında detaylı bir çalışma için bkn. Muhammed Ali Bağır, *Dinler Tarihi Açısından Saadia Gaon'un Hayatı, Eserleri ve Yahudi İnanç Tarihine Etkisi*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri 2014.

²⁶ Marmonstein, *agm*, s. 113.

²⁷ Sa'id b. Yusuf el-Feyyûmî (Saadia Gaon), *Kitâb al-Amânât va'l-'İtikâdât*, Hazırlayan Dr. Samuel Landauer, E.J. Brill, Leiden 1880, s. 238-240.

²⁸ *Age*, s. 239.

²⁹ *Age*, s. 241; Joseph Sarachek, *The Doctrine of the Messiah in Medieval Jewish Literature*, Jewish Theological Seminary of America, New York 1932, s. 43.

³⁰ Saadia, *age*, s. 239.

gelen bu Mesîh'e karşı Armilus³¹ isminde bir adam çıkacaktır.³² Armilus, Kudüs'ü ele geçirecek, orada büyük bir katliam yapacak, Yusuf'un soyundan gelen Mesîh'i öldürecek, insanların bir kısmını öldürüp bir kısmını da esir alacaktır.³³ Zekeriya 14/1-2: “İşte Rabbin günü geliyor! Ey Yerusâlim halkı, senden yağmalanan mal gözlerinin önünde paylaşılacak. Yerusâlim'e karşı savaşmaları için bütün ulusları bir araya getireceğim. Kent ele geçirilecek, evler yağmalanacak, kadınların ırzına geçilecek. Kentte yaşayanların yarısı sürgüne gönderilecek, geri kalanlar kentte kalacak.” ve Zekeriya 12/10: “Bana, yani deştiklerine bakacaklar; biricik oğlu için yas tutan biri gibi yas tutacak, ilk oğlu için acı çeken biri gibi acı çekecekler” ifadelerinde anlatılanları, yaşanacakların delili olarak gösterir.³⁴

Saadia, Kudüs'ün Armilus tarafından ele geçirilmesinden sonra İsrailoğulları'nın kendi arasında ve diğer devletlerle ihtilafa düşüp anlaşmazlıklar yaşayacağını iddia eder. Bu dönemde, diğer devletler İsrailoğullarını çöllere ve ıssız kıraç topraklara sürgüne gönderecek, insanların birçoğu açlıktan ve susuzluktan öleceklerdir. Bu şiddetli sürgün hayatı o kadar ızdıraplı olacaktır ki İsrailoğullarının bir kısmı dinlerini değiştirecek, geriye sadece imanları halis mü'minler kalacaktır.³⁵ Hezekiel 20/38'de geçen “Aranızda bana karşı gelenlerle başkaldıranları ayıracağım...” ifadesinin de imanları halis mü'minlerin kalacağına işaret ettiğini savunur.³⁶

Saadia'ya göre Mesîh'in gelmesinden önce vuku bulacak son hadise İlyas peygamberin imanları halis olan bu Yahudi mü'minlere görünmesi ve onlara kurtuluşu müjdelemesidir.³⁷ Bu hadiselerden sonra Davud'un soyundan asıl Mesîh gelecektir. Malaki 3/1'de haber verildiği gibi (*Aradığınız Rab ansızın tapınağına gelecek; görmeyi özlediğiniz antlaşma habercisi gelecek” diyor Her Şeye Egemen Rab*) Mesîh'in gelişi âni ve önceden haber verilmeksizin gerçekleşecektir. Bir grup yandaşıyla beraber Kudüs'e gidecek olan Mesîh, Armilus'un elinde bulunan şehri geri alacak, onu öldürecek ve şehirden atacaktır. Saadia, Yeşaya 61/3-4 (*Sionda yaşlılara tayin edip, kül yerine başlarına çelenk, yas yerine meserret yağı, ağırlık ruhu yerine hamt libasını vermek için beni gönderdi ki, onlara salâh ağaçları, Rabbin, izzet bulsun diye, diktiği denilsin. Ve eski harabeleri bina edecekler, evvelki vakitlerin viranelerini kuracaklar, ve harap şehirleri, çok nesillerden kalma viraneleri*

³¹ Yahudi dinî literatürü dışında ilk defa bilgi veren Saadia'nın, kendi eserindeki Armilus figürünü çoğunlukla *Sefer Zerubbavel*'den yararlanarak oluşturduğu düşünülmektedir (Klatzkin, *agm*, s. 474).

³² Saadia, *age*, s. 239.

³³ *Age*, s. 239.

³⁴ *Age*, s. 240; Sarachek, *age*, s. 43.

³⁵ Saadia, *age*, s. 239.

³⁶ *Age*, s. 240.

³⁷ *Age*, s. 239; Sarachek, *age*, s. 42.

yeniletecekler ...) ifadelerinde açıklandığı gibi Mesih'in beraber olduğu insanlara büyük bir onur ve şeref kazandıracağını, Armilus'un elinden aldığı kutsal toprakları tekrar inşa edeceğini savunmaktadır.³⁸

Sonuç

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm'da, dünyanın son zamanlarında (ahir zaman) nelerin yaşanacağına dair bir takım öngörülerde bulunulmuştur. Bu öngörüler adı geçen dinlerin hem muteber sayılan ve bağlayıcı kabul edilen kutsal kitaplarında hem de ikinci dereceden önemli sayılan dini literatürün içinde yer bulmuştur. Tarihsel süreçte yaşanan olayların da etkisiyle şekillenen bu literatür her zaman canlılığını korumuş ve günümüze farklı anlatımlarla ulaşmıştır.

Bu anlayışın bir uzantısı olarak Yahudi dini literatüründe yer alan eskatolojik anlatımlar dikkati çekmektedir. Davud'un soyundan gelmesi beklenen Mesih'e olan inanç, Yahudi iman esaslarından sayılmış, onun gelmesinden hemen önce ve sonra yaşanacaklara dair bazı eserler yazılmıştır. Asıl Mesih olarak da adlandırılan Menahem ben Amiel'in gelmesinden önce ortaya çıkıp Yahudilere zulmedeceğine ve onlara sıkıntılı zamanlar yaşatacağına inanılan kötülük figürü, Mesih inancıyla yakından alakalıdır. Araştırmamıza konu olan bu kötülük figürü, Armilus olarak bilinir. *Sefer Zerubbavel*, *Midraş va-Yoşa*, *Nistarot şel Rabbi Şimon b. Yohay*, *Otôt ha-Mašiah* ve *Kitâb'ul Emânât ve'l İtikâdât* gibi genellikle Ortaçağda yazılmış apokaliptik, midraşik ve felsefi eserlerde adı zikredilen Armilus, Yahudilerin ahir zamandaki en önemli düşmanı olarak tanıtılır.

Adını zikrettiğimiz kaynaklarda Armilus'un fiziksel görünümü hakkında birbirini tutmayan ifadeler olsa da genellikle o, uzun boylu, sarı saçlı ya da kel, sıradışı bir görünümü olan korkutucu bir kimsedir. Yahudilerin kutsal kenti Kudüs'e saldıracak, Yusuf'un soyundan gelen Mesih'i (Nehemya ben Hoşiel) öldürüp Yahudileri yaklaşık kırk gün sürecek olan sürgün hayatına esir edecektir. Daha önceki dönemlerde bu kadar şiddetli bir zulüm görmeyen Yahudiler ne yapacaklarını şaşıracaklar ve Tanrı'ya dua edecekler. Sonunda da bu en sıkıntılı dönemde Tanrı asıl kurtarıcı olarak kabul edilen Davud'un soyundan asıl Mesih Menahem ben Amiel'i göndererek tüm Yahudileri bu zulümden kurtaracaktır. O, ilk olarak tıpkı Yeşaya 11/4'de belirtildiği gibi (...kötüyü dudaklarının soluğu ile öldürecek) Armilus'a yaklaşacak ve nefesini üfleme suretiyle onu öldürecektir. Armilus'un ordusuyla yapılan savaş bizzat Tanrı'nın müdahil olmasıyla kazanılacaktır. Neticede, Kudüs'teki İsrailoğullarının mezarları açılacak ve Tanrı ölüleri, başta Yusuf'un soyundan

³⁸ Saadia, *age*, s. 241; Sarachek, *age*, s. 44.

olan Mesih (Nehemya ben Hoşiel) olmak üzere, diriltecek ve böylece asırlardır tüm Yahudilerin beklediği kurtuluş dönemi başlayacaktır.

Yahudiler uzun asırlar boyunca sürgün hayatı yaşamışlar, kutsal topraklarından uzakta ve başka milletlerin hâkimiyetleri altında varlıklarını devam ettirmişlerdir. Zaman zaman kendilerine zulmeden devletleri ya da komutanları kötülük figürü olarak görüp, bu dönemin geçici olacağını, nihayetinde Tanrı'nın kendilerini bu zulümden kurtaracağını düşünmüşlerdir. Bu kötülük figürü farklı dönemlerde farklı isimlerle anılsa da en fazla ön plana çıkan isim Armilus olmuştur. Yahudilere zulmeden kimseleri Armilus ile özdeşleştirip onun mutlaka yenileceğine, Tanrı'nın göndereceği kurtarıcı Mesih aracılığıyla öldürüleceğine inanmışlardır. Zamanın sonunda ortaya çıkacak eskatolojik bir figür olarak Mesih, Yahudilerin kurtarıcısı, krallığının kurucusu ve kurtuluş dönemini başlatacak olan ideal kralı ifade eder. Yahudiler uzun asırlar boyunca başlarına her ne gelirse gelsin kurtuluşa olan bu inançlarını devam ettirmişler ve nesilden nesile aktarmışlardır. Onların, uzun süreli bir sürgün hayatı yaşamış olmalarına rağmen, günümüze kadar varlıklarını devam ettirebilmelerini sağlayan en önemli etkenlerden biri de kurtuluşa olan bu inançları olmuştur.

KAYNAKÇA

- BAĞIR, Muhammed Ali, *Dinler Tarihi Açısından Saadia Gaon'un Hayatı, Eserleri ve Yahudi İnanç Tarihinin Etkisi*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri 2014.
- BATUK, Cengiz, *Tarihin Sonunu Beklemek Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.
- BERGER, David, "Three Typological Themes in Early Jewish Messianism: Messiah Son of Joseph, Rabbinic Calculations, and the Figure of Armilus, *Association for Jewish Studies (AJS) Review*, Vol. 10, No. 2, Autumn 1985, s. 141-164.
- BURGANSKY, Israel-Stephen G. Wald, "Simeon Bar Yohai", *Encyclopaedia Judaica (EJ)*, Vol. XVIII, Second Edition, (Edi. in Chief Fred Skolnik, Executive Edi. Michael Berenbaum), Macmillan Reference, Detroit USA 2007, s. 593-594
- DAN, Joseph "Armilus: The Jewish Antichrist and The Origins and Dating of Sefer Zerubbavel", *Toward the Millennium: Messianic Expectations from the Bible to Waco*, Edi. Peter Schäfer ve Mark Cohen, Brill Publishing, Leiden 1998, s. 73-104.
- DEMİRÇİ, Kürşat, "Deccal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul 1994, s. 67-69.
- DUBNOV, Simon, *History of Jews, Volume 2: From the Roman Empire to the Early Medieval Period*, Translated by Moshe Spiegel, A. S. Barnes and Co. Inc., USA 1968.

- EL-FEYYÛMÎ, Sa'id b. Yusuf (Saadia Gaon), *Kitâb al-Amânât va'l-I'tiqâdât*, Hazırlayan Dr. Samuel Landauer, E.J. Brill, Leiden 1880.
- HERR, Moshe David, "Midrashim, Smaller", *Encyclopaedia Judaica (EJ)*, Volume XIV, Second Edition, (Edi. in Chief Fred Skolnik, Executive Edi. Michael Berenbaum), Macmillan Reference, Detroit USA 2007, s. 189.
- HIMMELFARB, Martha, "Sefer Zerubbabel", *Rabbinic Fantasies: Imaginative Narratives from Classical Hebrew Literature*, Edi. David Stern and Mark Jay Mirsky, Yale University Press, First Edition, 1998, s. 67-90.
- HIMMELFARB, Martha, *The Apocalypse: A Brief History*, Wiley-Blackwell, Oxford 2010.
- KLATZKIN, Jacob, "Armilus", *Encyclopaedia Judaica (EJ)*, Vol. II, Second Edition, (Edi. in Chief Fred Skolnik, Executive Edi. Michael Berenbaum), Macmillan Reference, Detroit USA 2007, s. 474-475.
- MARMONSTEIN, Arthur, "The Doctrine of Redemption In Saadya's Theological System", *Saadya Studies: In Commemoration of the One Thousandth Anniversary of the Death of R. Saadya Gaon*, Edi. Erwin Isak Jacop Rosenthal, Manchester University Press, Manchester 1943, s. 103-118.
- MIKVA, Rachel S., *Midrash Vayosha and The Development Of Narrative In Medieval Jewish Exegesis*, (The Graduate School of The Jewish Theological Seminary, Ph.D. Thesis), USA 2008.
- NEL, Marius "The Signs of the Messiah ('Otot Hamashiach) and Jewish Apocalypticism", *The Journal of Early Christian History*, Volume 2, Issue 2, 2012, s. 63-78.
- REEVES, John C., *Trajectories in Near Eastern Apocalyptic: A Postrabbinic Jewish Apocalypse Reader*, Society of Biblical Literature, USA 2005.
- SACRAMENTO, Michel, *Three Apocalypses of the Early Muslim Period in the Context of Confrontations*, Cardiff University, (Ph.D. Thesis), UK 2005,
- SARACHEK, Joseph, *The Doctrine of the Messiah in Medieval Jewish Literature*, Jewish Theological Seminary of America, New York 1932.
- SELIGSOHN, Max, "Simeon ben Yohai", *The Jewish Encyclopedia (JE)*, Vol. XI, Funk and Wagnals Company, New York 1905 s. 359-362.
- SILVER, Abba Hillel, *A History of Messianic Speculation in Israel: From the First Through the Seventeenth Centuries*, The Macmillan Company, New York 1927.
- STAVE, Eric, "Ahriman", *The Jewish Encyclopedia (JE)*, Vol. I, Funk and Wagnals Company, New York 1905, s. 296.
- TOPRAK, Mehmet Sait, *Talmud ve Hadis Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Kabcacı Yayıncılık, İstanbul 2012